

Судук І. І.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Проаналізовано особливості й умови створення та функціонування діалогу, доведено важливість їх врахування в навчанні студентів-іноземців діалогічного мовлення, подано приклади завдань, виконання яких необхідне для успішного складання діалогів різних типів студентами-іноземцями, які вивчають українську мову.

Ключові слова: діалог, діалогічне мовлення, репліка, види діалогу, особливості діалогу як форми спілкування, умови створення та функціонування діалогу.

Судук И. И. Особенности изучения диалогической речи на занятиях по украинскому языку как иностранному. – Статья.

Проанализированы особенности и условия создания и функционирования диалога, доказана важность их учета в обучении студентов-иностранцев диалогической речи, даны примеры заданий, выполнение которых необходимо для успешного продуцирования диалогов разных типов студентами-иностранцами, которые изучают украинский язык.

Ключевые слова: диалог, диалогическая речь, реплика, виды диалога, особенности диалога как формы общения, условия составления и функционирования диалога.

Suduk I. I. Peculiarities of studying dialogue speech in classes of Ukrainian as foreign language. – Article.

The features and conditions of composing and functioning of a dialogue were analyzed, importance of considering them when teaching dialogue speech to foreign students was proven, and examples of the exercises that are necessary for successful production of various types of dialogues by foreign students studying Ukrainian language were provided.

Key words: dialogue, dialogue speech, remark, dialogue types, features of a dialogue as a form of communication, conditions of composing and functioning of a dialogue.

Сьогодні володіння українською мовою як іноземною в системі освіти стає дедалі актуальнішим, оскільки Україна підтримує зв'язки з багатьма зарубіжними країнами, і в українських вищих навчальних закладах навчається значна кількість студентів-іноземців із Росії, Білорусії, країн Африки та Південної Америки,

Азії тощо. Вивчення специфіки викладання української мови як іноземної є однією з важливих проблем сучасної лінгводидактики. Ґрунтовного наукового осмислення потребують, зокрема, ті питання, які пов'язані з визначенням найоптимальніших методів, прийомів і форм засвоєння студентами діалогічного мовлення. Значна кількість студентів із Туркменістану, Азербайджану, Узбекистану тощо, маючи базовий рівень знання російської мови, вступають до університету, не прослухавши підготовчого курсу з української мови. Це створює для них комунікативні бар'єри й зумовлює гостру потребу розвитку навичок діалогічного мовлення для успішної адаптації в україномовному оточенні.

Багато дослідників присвячує свої праці навчанню діалогічного мовлення на підготовчому етапі, зокрема Л. Солодар, Г. Швець, Л. Ананьєва. Також значна кількість учених займалася питаннями діалогічного мовлення загалом: Е. Шубін, В. Скалкін, О. Леонтєв, В. Артемов, Т. Кравцова, М. Арделян, Л. Галаєвська та інші. Проте навчання діалогічного мовлення є актуальним не тільки на підготовчому етапі, а через вказані вище причини формування комунікативних навичок шляхом складання діалогів є необхідною складовою подальшого вивчення української мови як іноземної.

Мета статті – показати важливість врахування особливостей діалогічного мовлення для формування комунікативних навичок студентів-іноземців під час вивчення української мови як іноземної.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виокремити особливості діалогу як форми спілкування, врахування яких необхідне для успішного створення навчальних діалогів, що сприятимуть засвоєнню й розвитку студентами-іноземцями навичок діалогічного мовлення; 2) подати приклади завдань, виконання яких дозволить оволодіти діалогічним мовленням та успішно адаптуватися в україномовному середовищі студентам, які не прослухали підготовчого курсу української мови.

З точки зору сучасної методики, обов'язковим і необхідним компонентом навчання говорінню є розвиток навиків і вмінь діалогічного мовлення. Як стверджує Г. Швець, до найважливіших умов, що складають основу мовленнєвої компетенції іноземного студента, належать здатність адекватно сприймати діалогічне мовлення на слух, вести діалог із дотриманням вимог українського мовленнєвого етикету. Тому вдосконалення й розвиток діало-

гічного мовлення студентів займає чи не найважливіше місце під час вивчення іноземної мови [7, 301].

Відпрацювання діалогічних умінь є одним із найбільш важливих аспектів в навчанні усному мовленню іноземною мовою. Двосторонній характер діалогу передбачає комбіноване тренування говоріння та слухання, відпрацювання миттєвої реакції на репліку співрозмовника, знання прийомів і засобів стимулювання мови. Необхідність мовного стимулювання вимагає використання наявної та створення уявної мовної ситуації.

Згідно із визначенням Ф. Бацевича діалог (грец. dialogos – розмова, бесіда) (діалогічна форма спілкування) – форма мовлення (і спілкування), якій притаманна зміна мовленнєвих актів (повідомлень), як правило, двох мовців, які перебувають у безпосередньому зв'язку [1, 76].

Успішне навчання діалогічного мовлення передбачає врахування особливостей діалогу таких, як:

- наявність двох співрозмовників;
- швидкий обмін репліками без попереднього обмірковування та їх смислового взаємозалежності;
- лаконічність, чіткість реплік; вони також можуть бути еліптичними (скороченими, нерозгорнутими). Цю особливість варто обов'язково враховувати під час моделювання навчальних ситуацій, адже студентам під час спілкування з одногрупниками-українцями необхідне розуміння значення таких реплік. Наприклад: «*Ти розв'язав?* (задачу, рівняння тощо). – *Ні. – І я...*»;
- ситуативна залежність реплік;
- певна шаблонність реплік, використання відпрацьованих у мовленні засобів-штампів;
- зорове й слухове сприйняття учасників діалогу (особлива роль жестів, міміки й інших паралінгвістичних засобів);
- важливість інтонації, тембру, тональності тощо, які можуть впливати на семантику слів, змінювати її або повністю нейтралізувати [1, 76–77].

Викладач повинен приділяти особливу увагу останній із перерахованих особливостей діалогу, наголошувати на правильному інтонуванні різних типів висловлювань. У цьому аспекті навчання діалогічного мовлення повинно бути тісно пов'язане з аудіюванням – прослуховуванням і подальшим відтворенням студен-

тами речень із різними інтонаційними малюнками. Неправильне інтонування речень призведе до непорозуміння між співрозмовниками. Наприклад, розповідне речення – констатація факту: *Ти забув ручку*. Це саме речення, вимовлене з питальною інтонацією (*Ти забув ручку?*), передбачає розгортання комунікативної ситуації в кількох напрямках: *Позичити тобі? – Піди купи іншу*. До початку пари час ще є. – **Ти** забув ручку? – *Ні*. Це Моріс тощо.

Також серед перерахованих особливостей діалогу для навчання діалогічного мовлення релевантною є ситуативна залежність реплік, оскільки зміст, інтонаційний малюнок і лексична наповненість діалогу зумовлені ситуацією, у якій він ведеться.

Л. Солодар зазначає, що в процесі навчання цікавими є не будь-які ситуації дійсності, а лише такі, що спонукають до мовлення. Такі ситуації й називають мовленнєвими або комунікативними [6, 164].

У реальному процесі спілкування комунікативні ситуації виникають зазвичай самі собою. Це так звані природні ситуації. Їх безсумнівно можна використовувати під час вивчення української мови як іноземної, проте їх кількість обмежена. Наприклад, якщо в університеті напередодні пари з української мови відбулася якась подія, її можна обговорити на занятті, якщо студенти вже володіють відповідним мовним і мовленнєвим матеріалом. Студент спізнився на пару – у цій ситуації має відбутися коротка розмова між викладачем і студентом, до того ж мовою, яка вивчається. Перелік можна продовжувати, проте це не збільшить кількість природних ситуацій, які можна використовувати на парі. Тому потрібно створювати комунікативні ситуації, моделюючи природні. Спеціально створені (або штучні) комунікативні ситуації потребують певної деталізації зовнішніх обставин та умов, у яких відбувається діалогічне спілкування, наявності вербального стимулу, визначення ролей, у яких комуніканти виступатимуть, стосунків між ними тощо [6, 164].

На початковому етапі навчання діалогічного мовлення варто моделювати ситуації, які створюються на основі побаченого або почутого студентами в момент мовлення, пов'язані зі щоденною діяльністю, засновані на їхньому життєвому досвіді (життя на батьківщині, найкращі друзі, шкільна освіта тощо). Ускладнення ситуації відбувається шляхом поступового відходу від особистого досвіду до уявного, який вимагає складніших розумових операцій.

Саме на початковому етапі варто навчати студентів ставити питання, подати схему питального речення й речення-відповіді за зразком: *Я (2) живу (3) в Івано-Франківську (1). – Де (1) ти (2) живеш (3)?*, довести навички складання мікродіалогів типу питання-відповідь до автоматизму, оскільки без цього неможливе успішне подальше навчання діалогічного мовлення. Водночас студент повинен достатньо володіти лексичним матеріалом, інакше виникатимуть діалоги типу: *Коли ти народився? – Я з Туркменістану.*

Складнішим за змістом і побудовою є діалог-обмін враженнями й думками, метою якого є виклад свого бачення якоїсь події, коли співрозмовники висловлюють свою думку, наводять аргументи для доказу, погоджуються з точкою зору партнера або спростовують її. Найскладнішим для оволодіння є діалог-обговорення й дискусія, коли співрозмовники прагнуть виробити якесь рішення, дійти певних висновків, переконати один одного в чомусь [6, 165]. Складання таких діалогів варто практикувати на старших курсах із залученням термінологічної лексики для розвитку навичок професійного мовлення.

Під час моделювання ситуацій спілкування варто враховувати, що основними умовами виникнення й функціонування діалогу, на думку фахівців з комунікативної лінгвістики [5, 46], є такі:

- вихідний розрив у знаннях комунікантів, тобто якщо партнери не будуть повідомляти нову (невідому) інформацію щодо предмета розмови, а почнуть обмінюватися загальновідомими істинами (на зразок: *Кольоровий телевізор створений для передачі кольорових зображень*), діалог не відбудеться;

- потреба в спілкуванні, яка виникає в ситуації, коли дані стосовно предмета спілкування, яким володіє суб'єкт, виявляються недостатніми. Додамо, що тривалість діалогу й кількість реплік у ньому залежать саме від того, як швидко вдається ініціатору діалогу з'ясувати потрібну інформацію. Тому на пізніших етапах вивчення мови ситуації спілкування варто будувати так, щоб спонукати студентів дізнатися якомога більше інформації;

- детермінізм, тобто дотримання причинно-наслідкових зв'язків під час продукування діалогу: репліки мають причини; причини й наслідки повинні бути пов'язаними; відсутність таких зв'язків призводить до порушення повноцінного спілкування й виникнення розмови типу: *На городі бузина, а в Києві дядько;*

– спільна пам'ять, коли співрозмовники повинні мати принаймні мінімальний запас знань про минуле;

– спільні знання мовного коду, без яких діалог як мовна форма спілкування не відбудеться. Дослідники при цьому мають на увазі спілкування різними мовами чи вживання одним із співрозмовників вузькоспеціальної термінології. В умовах же створення навчальних діалогів варто враховувати, що діалог мовою, яку вони вивчають, між студентами-іноземцями чи між студентом-іноземцем та носієм мови відбудеться успішно, якщо, як ми зазначали вище, іноземець має достатній лексичний запас, необхідний для створення діалогу в конкретній ситуації спілкування.

Із детермінізмом як однією з основних умов функціонування діалогу пов'язана необхідність зв'язності між його репліками.

Проблему зв'язності порушують багато науковців, які теоретично обґрунтовують і деталізують типології засобів зв'язності в діалозі [1, 82]. Спираючись на засоби забезпечення семантичних зв'язків, навчасмо відтворювати пропущену в діалозі репліку, добираючи потрібні серед тих, які в довільному порядку розташовані в довідці. Насамперед це різноманітні семантичні повтори, наприклад у діалозі «Викликаю швидку допомогу»:

Наявна репліка: *Чи нащупується пульс?*

Пропущена репліка: *Пульс нащупується, однак дуже слабкий.*

Також ці зв'язки реалізуються за допомогою сполучників, займенників тощо. Наприклад, у телефонній розмові:

– *Олена* вдома?

– *Вона* вийшла.

На пізніших етапах навчання діалогічного мовлення, коли студенти достатньо оволодіють лексичним і граматичним матеріалом, варто давати завдання на відтворення реплік у діалозі, які не мають явних семантичних зв'язків і їх добір ґрунтується на тому, що студент цілком розуміє зміст репліки, яка подана, репліку-реагування на яку йому треба відтворити, наприклад:

Наявна репліка: *Як ти почуваєшся?*

Репліка-реакція: *Ти справді хочеш це знати? / Краще не питай!*

Наявна репліка: *Чому?*

Репліка-реакція: *Я не хочу про це говорити. Розкажи краще, як у тебе справи.*

Тільки врахувавши всі наведені особливості діалогічного мовлення, можна моделювати навчальні ситуації та створювати завдання, результатом виконання яких буде успішне складання студентами діалогів.

Мовознавці пропонують такі підходи до навчання діалогічного мовлення. Перший – «зверху вниз» – навчання діалогічного мовлення розпочинається зі слухання діалогу-зразка з його подальшим варіюванням, а згодом і створенням власних діалогів в аналогічних ситуаціях спілкування. Другий – «знизу вверх» – передбачає шлях від засвоєння спочатку елементів діалогу (реплік діалогічної єдності) до самостійної побудови діалогу на основі запропонованої навчальної комунікативної ситуації, що не містить прослуховування діалогів-зразків [7, 165].

У практиці викладання української мови студентам-іноземцям, які не навчалися на підготовчому відділенні, доцільним є поєднання обох підходів із переважанням другого. Багатьом із таких студентів доводиться спершу пояснювати, що таке діалог. Оскільки однією з особливостей діалогу є «певна шаблонність реплік, використання відпрацьованих у мовленні засобів-штампів» [1, 76], то ми практикуємо для таких студентів насамперед заучування значної кількості діалогів напам'ять із заміною деякої інформації на власну (імена співрозмовників, місце дії тощо) або без неї. Наведемо приклад такого діалогу:

– Як вас звати?

– Мене звати **Петро Ключник**.

– Коли ви народилися?

– **Я народився двадцять восьмого листопада тисяча дев'ятсот шістдесят дев'ятого року.**

– Де ви народилися?

– **Я народився у Львові.**

– Ви одружений?

– **Так.**

– У вас є діти?

– **Так, у мене є дві доньки й син.**

– Скільки їм років?

– **Хлопчикові вісім років, а дівчатка – близнюки, їм по п'ять років.**

Виділену інформацію в процесі відтворення діалогу студенти замінюють. Крім того, треба вказувати ситуації, у яких можливе за-

стосування завчених шаблонних реплік. Це дає необхідні результати: через деякий час студенти здатні будувати діалоги із шаблонних реплік самостійно. Також на початковому етапі вивчення діалогічного мовлення складання діалогів доречно в письмовій формі з подальшим їх зачитуванням у парах. Пізніше, набувши необхідних навичок, студенти самі відмовляються від такого виду роботи.

Загалом навчання діалогічного мовлення в нашій практиці передбачає виконання таких завдань, необхідних для успішного засвоєння реплік-питань та реплік-реагувань, а також і складніших видів діалогів, зокрема діалогу-обговорення й діалогу-дискусії:

- прочитайте діалог і вивчіть його напам'ять;
- відтворіть пропущену репліку-питання / репліку-реагування;
- замініть у поданому діалозі виділену інформацію на власну;
- замініть виділені репліки синонімічними;
- відтворіть пропущені репліки в діалозі;
- закінчіть діалог;
- замініть у діалозі репліку «так» на «ні» й закінчіть діалог відповідно до нової ситуації;
- складіть діалог у заданій ситуації (на основі опорних реплік / без опорних реплік);
- перетворіть текст на діалог;
- підтвердіть або заперечте висловлену в тексті думку в діалозі зі своїм партнером;
- складіть діалог-розпитування на основі попередньо вивченого або прочитаного діалогу (наприклад, студент-іноземець попросив товаришку, яка довше навчається в Україні, розповісти йому, як в Україні прийнято ходити в гості, тому що він отримав запрошення на вареники; пізніше товаришка цікавиться подробицями походу свого друга в гості) тощо.

Отже, успішне навчання діалогічному мовленню передбачає врахування таких особливостей діалогу як форми спілкування: ситуативності, шаблонності, зв'язності реплік діалогу, їх інтонаційного оформлення, а також забезпечення умов успішного створення й функціонування діалогу (оволодіння студентами достатнім для створення діалогу й розуміння один одного та носіїв мови запасом слів, навичками складання правильно граматично побудованих питань і відповідей, наявності потреби в спілкуванні, необхідності дізнатися нову інформацію).

Література

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 376 с.
2. Галаєвська Л. Функції діалогічного мовлення учнів 5–7 класів на уроках і в позаурочний час / Л. Галаєвська // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 6. – С. 36–39.
3. Дроздова І. Формування професійного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ під час навчання усного мовлення / І. Дроздова // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 2. – С. 37–42.
4. Настольная книга преподавателя иностранного языка : [справочное пособие] / [Е. Маслыко, П. Бабинская, А. Будько и др.] ; под ред. Е. Шаповаловой. – Минск : Вышэйшая школа, 1992. – 445 с.
5. Семенюк О. Основи теорії мовної комунікації : [навчальний посібник] / О. Семенюк, В. Паращук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 240 с.
6. Солодар Л. Діалогічне мовлення – основний вид мовленнєвої діяльності при вивченні української мови як іноземної / Л. Солодар // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2011. – № 2. – С. 163–167.
7. Швець Г. Розвиток навичок діалогічного мовлення при вивченні української в іншомовній аудиторії / Г. Швець // Теорія і практика викладання української мови як іноземної: збірник наукових праць. – Львів, 2008. – Вип. 3. – С. 300–311.